

Perfektum participium og ordklassen adjektiver

Jørgen Schack

This paper discusses the word form *perfect participle* from a word class perspective. In Danish, a formal distinction is made between participles with verbal meaning and participles with adjectival (property-ascribing) meaning. When used attributively, no such distinction is made. However, when used following the auxiliary verb *være*, the former word forms occur in supine constructions, where there is no inflectional agreement in number between the subject and the supine verb form. The latter word forms, on the other hand, occur in predicative constructions, where the participle agrees in number with the subject. Participles formed from some verbal stems only occur in verbal contexts, while participles formed from other verbal stems occur in both verbal and adjectival contexts. The formal distinction between verbal and adjectival participles can be used in order to decide which perfect participles could or should be listed in dictionaries as lemmas, i.e. adjectives.

1. Ordklassekriterier

I nordisk grammatisk tradition inddeles ordene i ordklasser efter tre kriterier: *betydning*, *bøjning* og *syntaktisk funktion*. Det fremgår bl.a. af de tre store referencegrammatikker Grammatik over det Danske Sprog (2011, herefter GDS), Norsk referansegrammatikk (1997, herefter NRG) og Svenska Akademiens Grammatik (1999, herefter SAG).

I GDS tages der ikke eksplicit stilling til inddelingskriteriernes rangorden. Det gør der til gengæld i NRG og SAG. Ifølge de to sidstnævnte grammatikker er hovedkriteriet bøjning, dernæst kommer syntaktisk funktion, og til sidst kommer betydning (NRG:21, SAG:7).

Ved ubøjelige ord må man gribe til det syntaktiske kriterium. Det gælder fx præsens participium, som i NRG henføres til adjektiverne fordi deres hovedanvendelse er adjektivisk (NRG:472). Det tredje og sidste kriterium, betydningskriteriet, har først og fremmest en kompletterende funktion i forhold til de to overordnede kriterier (NRG:21, SAG:7).

Det er ikke umiddelbart indlysende hvilken ordklasse ordformen perfektum participium tilhører. I de grammatiske fremstillinger karakteriseres ordformen ofte som adjektivisk (Nielsen 2014:181) fordi den har samme syntaktiske funktion som adjektiverne. Ligesom adjektiverne kan perfektum participium optræde som attribut i et nominalsyntaxme, og participiet bøjes i denne stilling i numerus og bestemthed, nøjagtig ligesom adjektiverne, fx *et aflyst fly – det aflyste fly – de af-*

lyste fly. Genusbøjning forekommer kun ved participier som er dannet af en række stærktbøjede verber, men jeg vil se bort fra genus i denne sammenhæng.

Efter inddelingskriterium 1 og 2, bøjning og syntaktisk funktion, er participiet *aflyst* altså en adjektivisk ordform snarere end en infinitiv form af verbet *aflyse*. Men er disse adjektiviske træk tilstrækkelige til at vi kan klassificere participiet som et adjektiv? *Betydningskriteriet* skal vel også være opfyldt, uanset hvordan det rangeres i grammatikkerne. En ordform er ikke et rigtigt adjektiv hvis den ikke har adjektivisk betydning.

Adjektivernes overordnede semantiske kendetegn er ifølge grammatikkerne at de udtrykker egenskaber ved referenter (se fx NRG:346). Adjektiver har *egenskabstilskrivende* betydning. I en attributivforbindelse som *et rødt hus* tilskriver adjektivet *rødt* referenten *hus* en egenskab. Spørgsmålet er nu om participier som fx *aflyst* i *et aflyst fly* og *skuffet* i *en skuffet tilhører* på samme måde som et adjektiv tilskriver referenterne 'fly' og 'tilhører' en egenskab, eller om de blot angiver at referenterne har været udsat for den handling som verberne *aflyse* og *skuffe* betegner.

I attributiv stilling er der ikke noget i formen der signalerer om et participium har egenskabstilskrivende eller verbal betydning. Et sådant signal har vi derimod i stillingen efter hjælpeverbet *være*. I dansk er det nemlig sådan at nogle participier typisk kongruerer i numerus med subjektet i stillingen efter *være*. Det gælder ikke mindst participier der er dannet af de såkaldte psykologiske verber, altså participier som fx *skuffet* og *chokeret*. Hvis man laver χ^2 -test på fordelingen af bøjningsformerne, viser det sig at tendensen til kongruensbøjning her er så stærk at vi får p-værdier der nærmer sig 0¹, fx *subjekt pl. være skuffet/skuffede* ($p < 0,0001$); *subjekt pl. være chokeret/chokerede* ($p < 0,0001$). Det er m.a.o. helt usandsynligt at fordelingen af bøjningsformerne skyldes en tilfældighed.

Kongruensbøjning i stillingen efter *være* anses normalt som signal for at participiet udtrykker en egenskab (Becker-Christensen 2001:132, Hansen 1993:54), og hvis den karakteristik af bøjningsformens funktion er rigtig, så opfylder participier som de netop nævnte alle kriterier for at kunne klassificeres som adjektiver.

Andre participier synes derimod nærmest at insistere på ubøjet form i stillingen efter *være*. Det gælder fx participier som *aflyst* og *anholdt*, fx *subjekt pl. VÆRE aflyst/aflyste* ($p < 0,0001$); *subjekt pl. VÆRE anholdt/anholdte* ($p < 0,0001$). Den ubøjede form er signal for at *aflyst*, *anholdt* og *solgt* har verbal betydning. Ordformerne optræder her som hovedverbum i en perifrastisk passiv og har altså ingen adjektiviske træk. De bør derfor i denne stilling kaldes supinum snarere end perfektum participium.

Men mange participier vælger ikke side hvad angår spørgsmålet om verbal eller adjektivisk betydning; de optræder utvungent i begge kontekster. I stillingen efter *være* kan de have verbal betydning og optræder da typisk i ubøjet form, altså som supinum. Et eksempel er ordformen *trykt*:

¹ Mine frekvensoplysninger bygger på søgninger i et korpus med tekster fra landsdækkende aviser, regionsaviser og lokalaviser 2004 ff. Korpusset indeholder ca. 792 mio. løbende ord.

Valgplakaterne er *trykt*, så tiden er ikke til fordybelse og fælles løsninger.
(Berlingske Tidende 30.8.2010, min fremhævelse)

Men *trykt* kan også have en klart egenskabstilskrivende betydning, og da optræder den typisk i bøjet form:

På officielle kort over Libanon – hvad enten de er *trykte* eller digitale – bliver flygtningelejrene ofte vist som grå klatter, uden gader tegnet ind.
(Arkitekten 3.6.2016, min fremhævelse)

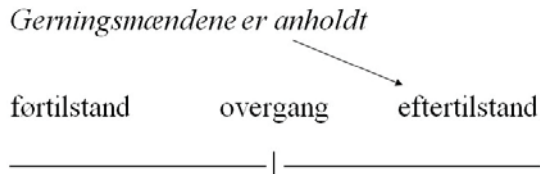
2. Participiernes betydningspotentiale

De forskelle i bøjningspotentiale som man kan påvise ved de danske participier, afspejler participiernes betydningspotentiale. Nogle participier synes nærmest kun at optræde med verbal betydning, mens andre participier *både* kan have verbal og adjektivisk betydning – og nogle af de sidstnævnte optræder som nævnt ovenfor altovervejende i adjektiviske kontekster. Disse forskelle ser ud til at hænge sammen med dén semantiske rolle som de tilsvarende transitive verber tildeler et direkte objekt.

Den amerikanske grammatiker Van Valin (2001:24) opdeler dén semantiske rolle som traditionelt benævnes *patients* ('den referent der udsættes for verbalhandlingen'), i to roller, nemlig *patient* og *theme*. At en objektsreferent har rollen *patient*, betyder hos Van Valin at den verbalhandling som objektsreferenten udsættes for, implicerer en forandring af referentens (interne) egenskaber eller beskaffenhed: "A patient argument is either in a state or undergoes a change of state or condition" (ibid.). En objektsreferent med rollen *theme* er derimod karakteriseret ved at verbalhandlingen ikke har nogen indvirkning på dens egenskaber eller beskaffenhed (ibid.). Som eksempler på prototypiske *theme*-argumenter nævner Van Valin objektsreferenter der som følge af verbalhandlingen ændrer lokation eller skifter ejer, fx *børnene* i *Jeg henter børnene* og *malerierne* i *Vi har solgt malerierne*.

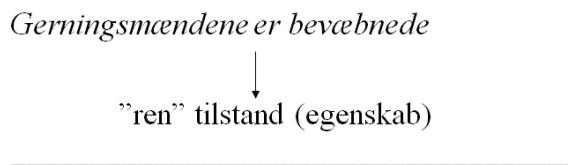
I en konstruktion som *Det svenske politi har anholdt gerningsmændene* har objektsreferenten en semantisk rolle der svarer til den netop nævnte karakteristik af rollen *theme*. Verbalhandlingen 'anholde' synes nemlig ikke at implicere en forandring af objektsreferentens egenskaber. Det ses tydeligere i en tilsvarende *være*-passiv, hvor udtrykssubjektet er indholdsobjekt for supinum (Nielsen 2014:184). En passivkonstruktion som *Gerningsmændene er anholdt* informerer ikke om en egenskab ved indholdsobjektets referent. Den informerer snarere om en *situation*, dvs. de omstændigheder som referenten er underlagt efter at den har været udsat for verbalhandlingen: "Ved kombination med et overgangsverbum [...] udtrykker *være*-passiv den tilstand der følger efter den overgang som verbet benævner, dvs. der er et element af førtidighed i forhold til et senere referencetidspunkt." (Nielsen

2012:185). En sådan konstruktion har m.a.o. en heterogen *tidskontur* eller *tidsprofil* (se fx GDS:192 ff.). Den udtrykker en eftertilstand, og dermed præsupponerer den en førtilstand (jf. figur 1).

Figur 1: Passivkonstruktion

Hvis vi i stedet for *anholdt* indsætter participiet *bevæbnet*, får vi derimod en konstruktion som informerer om en *egenskab* ved subjektsreferenten. Participiet tilskriver subjektsreferenten en egenskab, nøjagtig ligesom et egentligt adjektiv, og vi kan her uden videre sideordne participiet med et adjektiv: *Gerningsmændene er bevæbnede og farlige*. Konstruktionen er en prædikativforbindelse, og sådanne konstruktioner har en homogen tidsprofil. Der udtrykkes ingen overgang fra en førtilstand til en eftertilstand. Den eneste tid der er involveret, er den som kopula-verbet bidrager med (jf. figur 2).

Figur 2: Prædikativkonstruktion

Udover den homogene tidsprofil er prædikativforbindelsen karakteriseret ved at forestillingen om en agens er helt fraværende, og man vil da heller ikke kunne tilføje et agensadverbial: **Gerningsmændene er bevæbnede af NN*. Forestillingen om en agens ligger derimod lige for i passivkonstruktionen, og her vil man uden videre kunne tilføje et agensadverbial: *Gerningsmændene er anholdt af det svenske politi*.

De transitive overgangsverber kan overordnet inddeles i to typer, som jeg her for nemheds skyld omtaler som type A og type B.

Verber af *type A* der styrer et objekt med en rolle der er beslægtet med Van Valins *theme*-rolle, i den forstand at verbalhandlingen ikke implicerer en forandring af objektsreferentens egenskaber. Participer der dannes af sådanne verber, har verbal betydning. Når de optræder efter *være*, har vi en passivkonstruktion, dvs. en konstruktion med supinum, fx *Brevet er sendt*; *Malerierne er solgt*; *Gids-*

lerne er frigivet. Når de optræder i attributiv stilling, altså som participium, har de samme passiviske betydning som i stillingen efter *være*, fx *det sendte brev* 'brevet som er blevet sendt (af nogen)', *de solgte møbler* 'møblerne som er blevet solgt (af nogen)', *de frigivne gidsler* 'gidslerne som er blevet frigivet (af nogen)'.

Type A-verber kan indordnes i forskellige semantiske felter. Her følger nogle eksempler på forskellige "type A-felter": *annoncere, bekendtgøre, meddele, offentliggøre – anholde, pågribe, tilbageholde; frigive, løslade; sigte, dømme – af-dække, afsløre, opdage, opklare – indfri, opfylde; nå, opnå – indlede, starte; af-slutte, stoppe – aflevere, sende; hente, modtage*.

Verber af type B styrer objekter hvis referenter forandrer egenskaber som følge af verbalhandlingen. De tilsvarende participier kan, afhængigt af konteksten, have verbal eller adjektivisk betydning, fx *Dækkene er slidt op* : *Dækkene er slidte*; *Gulvene er lakeret to gange* : *Gulvene er lakerede*. Nogle participier i denne gruppe optræder dog som nævnt typisk med adjektivisk betydning. Når sådanne participier optræder i stillingen efter *være*, vil vi som default tolke konstruktionen som en prædikativforbindelse snarere end som en passivkonstruktion, fx *Eleverne er udmattede*; *Bestyrelsesmedlemmerne var chokerede*; *Møblerne er ramponerede*. Forestillingen om en agentiv eller kausativ størrelse er her typisk helt fraværende (jf. Hansen 1967:58).

Også type B-verberne kan indordnes i forskellige semantiske felter, fx *fernisere, lakere, male, ludbehandle – bruge, ramponere, skramme, slide – afkræfte, nedslide, svække, udmatte – marinere, røge, salte, sylte – hækle, strikke, sy, væve – demokratisere, marginalisere, radikaliserer, sekularisere – chokere, forundre, overraske, skræmme*.

3. Perfektum participium som opslagsord i ordbøgerne

I Retskrivningsordbogens "Vejledning i ordbogens brug", der bl.a. oplyser om ordbogens ordforråd, står der følgende om participierne:

Participier er normalt ikke opført som selvstændige opslagsord. Ord(former) som fx *renset* og *syngende* er således i ordbogen regnet for bøjningsformer af verberne *rense* og *syng*. Participier er dog medtaget som selvstændige adjektiver hvis deres betydning eller dannelsesmåde afviger fra de tilsvarende verber, fx *frossen, henrykt, sleben, spændende*. (Retskrivningsordbogen:12)

Den praksis der er beskrevet her, svarer vistnok til den gængse praksis i tilsvarende ordbøger.

Men Retskrivningsordbogen indeholder, ligesom mange andre ordbøger, en del participialadjektiver der hverken afviger mht. betydning eller dannelsesmåde. Det gælder bl.a. participier som er dannet af psykologiske verber. Både *Retskriv-*

ningsordbogen og *Den Danske Ordbog* medtager fx participiet *bekymret* som et selvstændigt adjektiv, selvom participiets betydning kan udledes direkte af verbets betydning (se opslagene *bekymre* og *bekymret* i *Den Danske ordbog*).

Antallet af psykologiske verber er ganske stort. Der er over 100 i dansk, og jeg gætter på at der er et nogenlunde tilsvarende antal i svensk og norsk. Her er nogle eksempler fra dansk: *bekymre*, *chokere*, *forbavse*, *forbløffe*, *forundre*, *forvirre*, *imponere*, *irritere*, *krænke*, *ophidse*, *overraske*, *ryste*, *skuffe*, *stresse*, *såre*, *traumatisere*, *tænde*. Ved de understregede verber er de tilsvarende participier medtaget som selvstændige adjektiver i *Retskrivningsordbogen* og/eller *Den Danske Ordbog*.

Ordbøgernes udvalg af sådanne adjektiver ser ud til at være lidt tilfældigt, for participier som fx *chokeret*, *skuffet* og *såret* er nøjagtig lige så adjektiviske som fx *bekymret*, *forbavset* og *stressed*. Her har vi altså et af de semantiske felter som ordbogsredaktørerne kunne se lidt nærmere på hvad angår udvalget af adjektiver.

Indenfor mange semantiske felter er det sådan at jo længere vi bevæger os ned ad abstraktionsstigen, desto større er sandsynligheden for at et participium optræder med adjektivisk betydning. Verbalstammer med et forholdsvis højt abstraktionsniveau synes nemlig ofte at have et ringere adjektivisk potentiale end deres hyponymer, dvs. verbalstammer med en mere specifik betydning. Det gælder fx de verber der styrer såkaldte efficerede objekter, dvs. objekter der opstår ('bliver til') som følge af verbalhandlingen, fx *producere biler*, *bygge et hus*, *væve et tæppe*. I hyponymier som fx *bygge* > *mure* > *fuldmure* og *fremstille* > *væve* > *maskinvæve* optræder de participier der dannes af verbalstammerne på det øverste trin, normalt kun med verbal betydning, fx *Husene er bygget (i 1960'erne)*; *Tæpperne er fremstillet (i hånden)*. Participierne på mellemtrinnet kan optræde med såvel verbal som adjektivisk betydning, fx *Tæpperne er vævet af en kunsthåndværker*; *Tæpperne er vævede*. Også participierne på det nederste trin, *fuldmuret* og *maskinvævet*, kan optræde med begge betydninger, men i praksis optræder de helt overvejende med adjektivisk betydning. Verbalstammerne på det nederste trin optræder nemlig forholdsvis sjældent som fuldblods verber, altså i finit form eller som infinitiv. Mange sammensatte verber af denne type er – eller opleves som – tilbagedannelser. Om de historisk set faktisk ér tilbagedannet fra et participium, er ofte meget svært at afgøre.

Som ordbogsredaktør kan man have svært ved at afgøre om den verbale stamme i tilfælde som de ovennævnte skal repræsenteres af et verbum eller et adjektiv, eller måske begge dele. Det kan illustreres med et eksempel fra det semantiske felt 'tilberedning af fødevarer'. I hyponymien *tilberede* > *stege* > *sprødstege* – *tørstege* er de to kohyponyme verbers stammer, *tørsteg-* og *sprødsteg-*, i *Retskrivningsordbogen* repræsenteret af henholdsvis et verbum, *tørstege*, og et adjektiv, *sprødstegt*. Jeg kan ikke pege på nogen tungtvejende grunde til at vi redaktører har truffet netop dét valg, og det er nok heller ikke indlysende for ordbogsbrugerne. Der kan m.a.o. være grund til at se nærmere på hvordan man repræsenterer verbalstammer af denne type i sin ordbog.

4. Perfektum participium i svensk og norsk

I *svensk* kongruensbøjes perfektum participium på samme måde som adjektiverne (SAG:620). I stillingen efter *vara* og *bli* er participiet altså kongruensbøjet, uanset om det har verbal eller adjektivisk betydning, fx *Alla flyg är inställda* (jf. dansk: *Alle fly er aflyst*); *Gärningsmännen är beväpnade*.

I *nynorsk* benyttes som hovedregel fuld kongruensbøjning, på omtrent samme måde som i svensk. Men man kan også følge et system hvor kun de stærke participier kongruensbøjes – eller et system hvor ingen af participierne kongruensbøjes (NRG:518). Uanset hvilket system man følger, gør bøjningen altså heller ikke her nogen forskel på adjektiviske og verbale participier.

I *bokmål* bliver ”adjektivet i princippet kongruensbøyd, mens partisippet ikke får slik bøyning” efter *være* og *bli* (NRG:345). I praksis ser det ud til at participierne normalt kun bøjes hvis deres betydning afviger fra de tilsvarende verber, eller hvis de ikke har et ægte verbalt modsvar og derfor kun etymologisk set er participier. Heller ikke de participier som i dansk altovervejende optræder i bøjet form efter *være*, bøjes i bokmål. Det gælder fx participier dannet af psykologiske verber. Søgninger i *Norsk aviskorpus*² viser at sådanne participier i de fleste tilfælde optræder i ubøjet form (med p-værdier der nærmer sig 0), også selvom de er gradsbestemte og dermed tydeligt markeret som adjektiviske, fx

Vi er *forbauset* og alvorlig *bekymret*. (Aftenposten 11.2.2000, mine fremhævelser).

5. Afsluttende bemærkninger

Både dansk, svensk og norsk har oprindeligt haft fuld kongruensbøjning af perfektum participium. Denne tilstand er bevaret i svensk og til dels i nynorsk. Bokmål har derimod som hovedregel ubøjet form efter *være*. Dansk befinder sig i en mellemposition, idet man efter *være* skelner mellem ordformer med henholdsvis verbal og adjektivisk betydning. De førstnævnte bøjes ikke; de sidstnævnte kongruerer med subjektet i numerus. Mange verbalstammer danner kun participier med verbal betydning. Sådanne participier optræder udelukkende i attributiv stilling. I stillingen efter *være* optræder de tilsvarende ordformer som supinum, typisk som hovedverbum i en perifrastisk passiv.

I dansk vil man altså kunne benytte bøjningskriteriet i forbindelse med ordklasseinddelingen af participierne. Og som det er fremgået, er det participiets betydning der afgør om det kongruensbøjes eller ej, så her er det i en vis forstand betydningskriteriet der får det sidste ord.

² Jf. <<http://avis.uib.no/avis>> (oktober 2017).

Litteratur

Ordbøger

Den Danske Ordbog. Udgivet af Det Danske Sprog- og Litteraturselskab. <<http://ordnet.dk/ddo>> (maj 2017).

Retskrivningsordbogen (2012) = A.Å. Jervelund, J. Schack, J.N. Jensen, M.H. Andersen: *Retskrivningsordbogen*. 4. udgave. København: Alinea.

Anden litteratur

Becker-Christensen, Christian (2001): Den grædte pige og lignende historier. Om perfektum participium efter *blive* og *være* og som adled. I: Pia Jarvad, Frans Gregersen, Lars Heltoft, Jørn Lund og Ole Tøgeby (red.): *Sproglige Åbninger: E som Erik, H som halvfjerds. Festskrift til Erik Hansen 18. september 2001*. København: Hans Reitzels Forlag, 119–139.

GDS = Erik Hansen og Lars Heltoft (2011): *Grammatik over det Danske Sprog*. Bind 1–3. København: Det Danske Sprog- og Litteraturselskab.

Hansen, Aage (1967): *Moderne Dansk*. Bind 3. København: Grafisk Forlag.

Hansen, Erik (1997): *Rigtigt Dansk*. 2. udgave. København: Hans Reitzels Forlag.

Nielsen, Peter Juul (2012): Supinum i dansk og svensk. *Ny Forskning i Grammatik* 19, 2012, 181–198.

Nielsen, Peter Juul (2014): Supinum versus perfektum participium i dansk Indholdsdifferentiering, mulige bøjningsvalg og andenordensnul. *Ny Forskning i Grammatik* 21, 177–192.

NRG = Jan Terje Faarlund, Kjell Ivar Vannebo & Svein Lie (1997): *Norsk referansegrammatikk*. Oslo: Universitetsforlaget.

SAG = Ulf Teleman, Staffan Hellberg & Erik Andersson (1999): *Svenska Akademiens Grammatik*. Bind 2. Stockholm: Norstedts Ordbok.

Van Valin, Robert D. (2001): *An Introduction to Syntax*. Cambridge: Cambridge University Press.

Jørgen Schack
seniorforsker, cand.mag.
Dansk Sprognævn
Worsaaesvej 19, 4. sal
DK-1972 Frederiksberg
schack@dsn.dk